

A felejthetetlen Szókratész pere

Ki volt Szókratész? Nos, a kérdés nem tekinthető túl nehéznek. A filozófia iránt cseppet sem érdeklődő átlagember is gondolkodás nélkül képes megválaszolni: a leghíresebb filozófus. Valóban, kétségtelenül kijelenthető, hogy népszerűsége és ismertsége soha el nem múló, személyisége és filozófiai elgondolásai túlzás nélkül máig hatnak. Az erényről, a bölcsességről, a fizikai világ bizonytalanságairól vallott elveit — közismert tény — akár saját élete árán sem változtatta meg. Szókratész mai fogalmaink szerint valódi sztár volt az 5. századi Athénban, és miként ez a hírességekkel lenni szokott, voltak, akik rajongva szerették és ugyanennyien vagy talán még többen is ellenséges érzelmekkel viseltettek iránta.^[1] Az itt következő rövid írás Szókratész halálának körülményeit próbálja tisztázni; sajnos terjedelmi okokból el kell tekintünk Szókratész filozófiájának ismertetésétől, elsősorban a pert kívánom elemezni. Arra keresem a választ, vajon a fényes demokrácia városállamában milyen politikai körülmények vezettek egy hetvenéves, köztiszteletnek örvendő filozófus halálra ítéeléséhez.

A kor történelmi eseményeinek felidézésével próbálom tisztázni a bölcs perbefogásának valódi okait, ugyanis a mondvacsinált vád, miszerint megrontja az ifjúságot és új isteneket imád, csupán ürügyként szolgált az athéniak számára egy nagyszabású koncepciók eljáráshoz. Platón és Xenophón a pert hitelesen mesélik el, ám mégsem nevezik meg egyértelműen Szókratész halálra ítéelésének reális okát, csupán utalásokat tesznek arra vonatkozóan, hogy a filozófus politikai leszámolás áldozata lett. A titokzatos eset háttéréről a peloponnészoszi háború utolsó szakaszának történései és az athéni restitált demokrácia zűrös ügyei lebbentik fel a fátylat. A valódi vád nyomozása közben alkalmunk adódik a korabeli athéni bírósági eljárás történeti bemutatásra is.

Jóllehet Szókratész nem hagyott hátra terjedelmes műveket, mégis sok értékelhető információ maradt ránk életéről és filozófiai elgondolásairól. Ennek egyértelmű magyarázata hihetetlen népszerűsége. A kortársak és a későbbi tisztelők mind gondoskodtak

[1] Arisztophanész *Felhők* című komédiája remek paródiában mutatja be általában az athéni filozófusok külön alakját, nem feltétlenül csak Szókratésznek tart görbe tükröt ezzel a költő, de el kell ismernünk, hogy a komédia nem tett jót Szókratész hírnevének. A darabot Kr. e. 423-ban mutatták be és Szókratész maga is ott ült a bemutatón. A komédiában a filozófus, az elszegényedett athéninak, Sztrepzsiadésznek ad furfangos tanácsokat hitelezői kijátszására. Az igazságot retorikai eszközökkel hamisan feltüntetetés a szofisták módszere volt, akik nem tartoztak Szókratész köréhez, sőt Szókratész minden eszközzel elhatárolódott tőlük, de Arisztophanész kissé összemosza a *Felhők* Szókratészában a szofista filozófus személyiségét a valódi Szókratészéval. Platón a *Szókratész védőbeszédében* megemlíti a drámaköltő tévedését: „Láttatok ilyesmit magatok is Arisztophanész vígjátékában. Ott valami Szókratészt léptetnek föl, aki azt mondogatja, hogy a levegőben sétál, és sok más butaságot is összelocog, amiből én éppenséggel semmit sem értek. Ezt pedig nem azért mondom, mintha lenézném az ilyenfajta tudományt, ha valaki ilyen tekintetben valóban bölcs — nehogy Melétoosz még ezért is perbe fogjon! —, hanem azért, athéni férfiak, mert semmi közöm sincs az egészhez.” (Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 19c.)

a Mester soha el nem múló emlékének ápolásáról. Szókratész életmódja, de különösen halála hitelesítette egész életművét, az elvek melletti kiállás örök példájává vált. Szókratész személyiségének megítélése azonban nem volt egyöntetűen pozitív saját kortársai előtt, ennek nyilvánvaló oka a filozófiát gyakorló stílusában, az iróniában keresendő. Platón dialógusaiból körvonalazódik a beszélgetőtársait tudás tekintetében alaposan megvalogató, ám közben saját és vitapartnerei állandó tudatlanságát hangoztató, mai szóhasználattal talán kekeckedőnek nevezhető filozófus. Külsőjével nem törődik, alacsony, kidülledt szemű, ruházata elhanyagolt, de nyugalmaiból kiköckenthetetlen, indulatok nem jellemzik, a leghiggadtabb személy, akit a görögség történetéből ismerünk. Kissé megmagyarázhatatlannak tűnik, hogy egy ilyen, mindig nyugodt, de a hibákra, a tévedésekre szüntelenül utaló magatartással kivívhatja maga ellen a sorsot egy hetven éves aggastyán, mégpedig úgy, hogy halálra is ítélik. Tragikus halálának okait a Kr. e. 5. századi Athén zűrés viszonyaiban találhatjuk meg.

I. AZ ELŐZMÉNYEK

A pert Kr. e. 399-ben tartották, a peloponnészoszi háború után néhány évvel, a restituált demokrácia idején. A vád ismertetése előtt fontosnak találok a kor hangulatának érzékelését, ugyanis ez a halálra ítélet valódi okainak megértése szempontjából lényeges elem. Athén Periklész halálát követően (Kr. e. 429) nem talált megoldást a városállam gondjaira és annak harmonikus irányítására. A peloponnészoszi háború az athéniak bukásával ért véget (Kr. e. 404), de a vereség okát nem csupán a spártaiak katonai zsenialitásában kell keresnünk. Sajnos az athéniak saját maguk is okozták vesztüket. A huszonnégy évig tartó háború utolsó éveiben egyszerűen maguk ellen fordultak, polgárháborús állapotok uralkodtak a polisz irányításának megszerzése miatt. Kr. e. 411-ben puccsal eltörölték a demokráciát és egy oligarchikus baráti kör vette át az irányítást: a hetaireiák. Ennek nyomán több csoport is kialakult, amelyek egyszerre versengtek a hatalomért, közben pedig akadtak olyanok, akik a demokráciát kívánták visszaállítani.^[2] A hetaireiák gyorsan kettészakadtak a négyszázak tanácsára Anthiphón vezetésével, valamint az ötezrekre Thérámenész irányításával, közben pedig a demokrácia régi hívei is szervezkedtek Szamosz szigetén, élükön a háború zseniális politikusával, Alkibiádésszel.^[3] Alkibiádész a nevető harmadik, ő a háborús állapotoktól megrészegült parancsnok típusa, nem Athénért, hanem saját katonai sikereiért és a vagyonért harcolt. Alkibiádész ugyan ifjú korában Szókratész köréhez tartozott, de nem minősült kitartó tanítványnak, korán elhagyta a filozófust. Kr. e. 411-ben gyakorlatilag ezen politikai

[2] Arisztotelész, *Athéni állam*, 29–33; Thuküdidész, *A peloponnészoszi háború*, VIII. 48–98.

[3] Alkibiádész a peloponnészoszi háború egyik legfontosabb szereplője. Fiatalon Szókratész köréhez tartozott. Remek szónok és kitűnő hadvezér volt, Periklész saját utódjaként nevelte. A háborúban betöltött szerepe azonban felszínre hozta valódi jellemét. Alkibiádész politikai pályája számos ponton egyenesen hazafiatlannak minősíthető, Athéni hadvezér létére egy számára kedvezőtlen pillanatban átvált a spártaiakhoz, majd azokat jó tanácsokkal látta el az athéniak ellen, aztán tőlük is elpártolt, a perzsákkal paktált le, mindezek után pedig ismét Athén vezetéséről álmodozott. Az athéniak majdnem meg is bocsátották neki. Lásd még Plutarkhosz *Alkibiádész* portréját. (Plutarkhosz, 1965.)

erők egy időben érezték sajátjuknak a jogot, hogy a város ügyei felett döntést hozzanak. A három párt az erőszakot sem nélkülözte, sorra gyilkolták egymás pártfogóit. Végül Théraemenész, aki az ötezrek élén állt, legyőzte a négyszázakat, majd szövetségre lépett Alkibiádésszel, aki így hazatérhetett Athénba. Természetesen nem állították helyre a demokráciát, a polisz a háború végéig az oligarchák kormányzása alatt állt.

Éppen tíz évvel járunk Szókratész pere előtt, Athén háborút visel, de közben saját magával is konfliktusba kerül. Mi történik közben a filozófussal? Szókratész a háborús eseményekbe nem folyik bele, hanyagolja a politikai aktivitást, csupán egyetlen egy esetről tudunk, amikor az athéniakat óvatosságra inti éppen egy törvénytelen kivégzés miatt. Kr. e. 406-ban az Arginuszai-szigetek mellett vívott tengeri ütközetben az athéniak győzedelmeskedtek a spártaiak felett, de a népgyűlés a hazatérő parancsnokokat, ünneplés helyett inkább halálra ítélte mondvacsinált ürügyek alapján. Bűnük, hogy a csata hevében vízbeesett athéni matrózokat nem mentették ki. Egyedül Szókratész emelelte fel szavát védelmükben.^[4] Vészjósló eset, a flotta legtehetségesebb parancsnokai nem csatában esnek el, hanem éppen polgártársaik mérsárolják le őket. Ettől kezdve Athén valójában katonai vezetők nélkül maradt. Nem lehet vitás, a poliszlakók maguk segítették győzelemhez a peloponnészosziakat.

Kr. e. 404-ben végül az athéniak feladták a harcot, Théraemenész békét kötött a spártaiakkal. Athén elbukott és a következő feltételekkel kellett letennie a fegyvert: védelmi falait le kellett rombolnia, fel kellett számolnia a flottát, birtokairól le kellett mondania, valamint vissza kellett hívnia azokat a száműzött arisztokratákat, akik 411-ben puccsal megbuktatták a demokráciát, vagyis a hetaireiak tagjait. Athén élére egy harminc tagból^[5] álló törvényhozó testületet állítottak, melynek feladata egy, a demokráciánál egyszerűbb irányítás lett volna. A harmincak uralmukkal a zsarnok jelzőt is kiérdemelték. Élükön a leszerelést irányító Théraemenész állt, aki a győzelmes spártai hadvezér, Lüsandrosz támogatását élvezte. Ám ez a helyzet sem hozott nyugalmat Athénban. Théraemenésznek, a harmincak testületében, a hazahívott oligarchák között számos ellenfele akadt, elsősorban a radikális Kritiasz. Kritiasz ifjúként rövid ideig szintén Szókratész köréhez tartozott, de Alkibiádészhez hasonlóan ő sem bizonyult jó tanítványnak. Témánk szempontjából fontos megemlíteni, hogy a harminc zsarnok döntései valóban túlzók voltak, például a filozófia oktatását is betiltották, ezzel elsősorban a demokrácia eszméinek a népszerűsítését kívánták meggátolni.^[6] A harminc zsarnok valójában ott folytatta a polgárháborús vitát, ahol a Spártával kötött béke előtt abbahagyták. Kritiasz és Platón nagybátyja, Khariklész radikális tettekre ösztönözte a testületet, ők ketten voltak a legvéresebb kezű zsarnokok a harmincak közül, számos polgárt, elsősorban saját politikai ellenfeleiket kivégeztették, több esetben bírósági tárgyalás nélkül. Szókratész az eluralkodott állapotok elleni tiltakozása jeleként egyedül szállt szembe a harmincakkal, amikor azok egyik politikai ellenfelüket, Leónt Szamosz szigetéről azért hurcoltatták haza, hogy később kivégezhessék. Szókratész pere szempontjából fontos információ viszont, hogy egyik vádlója, Melétosz éppen tagja volt annak a csapattest-

[4] Xenophón, *Hellénika*, I, 7.

[5] A teljes névsor Xenophónnál található. Lásd: Xenophón, *Hellénika*, II. 3, 2.

[6] Németh, 1996, 219.

nek, amely León elfogásában részt vett. Szókratész hasztalan próbálta visszafogni a törvénytelenég elkövetésétől a harmincakat, León végül kivégezték. A zsarnokok élén álló Théramenész szintén tiltakozott a túlkapások miatt, de őt is perbe fogták, majd kivégezték. A korlátlan terrornak Pauszanasz spártai király beavatkozása vetett véget Kr. e. 403-ban, aki az athéni demokráciát visszaállítani kívánó Thraszübulosz oldalára állt. A munükhiai csatában végső vereséget mértek a harmincakra.^[7] Athénban ezt követően látszólagos nyugalom honolt, ugyanis Spárta fegyvereinek segítségével helyreállították a demokráciát. Kr. e. 403-ban a népgyűlésben szintén Pauszanasz király fogadtatta el az athéniakkal a történelem első amnesztiatörvényét, melynek értelmében a harminc tizenegy fő poroszlján kívül senkit nem lehetett perbe idézni, sem korábbi tetteikért felelősségre vonni. Ezzel az eszközzel próbálták elejét venni az újabb belviszálynak.^[8] A népgyűlésben az amnesztiatörvényt pedig nem más, mint az az Anütosz terjesztette elő, aki néhány évvel később Szókratész egyik vádlójaként lépett fel.^[9] A restituált demokrácia szigorúan vette az amnesztiatörvény betartását, közben az athéniak csalódottak voltak, hiszen az elmúlt évek véres eseményei megtorlás nélkül maradtak. A közhangulat nem volt túl fényes, bűnbakra volt szükség, akinek kivégzése az athéniaknak a harminc törvénytelenégei miatti csillapíthatatlan bosszúvágyát kielégíthette. A perbe idézhető áldozatot óvatosan kellett kiválasztani az amnesztiatörvény szigora miatt. A választás Szókratészre esett, pedig neki a hatalomért folytatott harcokhoz, a polgárháborús afférokhoz, talán a parancsnokok mellett mondott védőbeszédét, illetve León megmentése mellett tett lépéseit leszámítva semmi köze nem volt, és mégis a felsorolt történések mind hozzájárultak későbbi elítéléséhez. Mielőtt a per részleteinek vázolására rátérnénk, érdemes pár szót szólni a Kr. e. 5. századi athéni pereskedés gyakorlatáról is.

II. PERJOGTÖRTÉNETI KITEKINTŐ

A közjogi vádaskodás intézményét már a korábbi századokban rögzítették Athénban. A görögök egy igazságossági, erkölcsi, természetjogi normarendszert tudtak magukénak, amelynek követését minden szabad polgártól elvárták. Megkülönböztették a személyi sérelem miatt indított eljárásokat (*diké idia*), a közérdek elleni sérelem miatt indítottaktól (*diké démoszia*). A magánperben a sértett fél lépett fel vádlóként, de közügyben bármilyen athéni polgár kezdeményezhetett eljárást. A mai gyakorlathoz egyáltalán nem hasonlítható az athéni pereskedés, mai szemmel aligha tekintenénk törvényesnek. Az eljárás vádelvű, nyilvános és szóbeli volt. A vádlók általában a per előtti napokban írásban (*graphé*) vagy szóban terjeszthették a nép elé vádpontjaikat, ezt követően néhány napig tartó kivizsgálás következett, majd a kitűzött napon a feleket

[7] Xenophón, *Hellénika*, II, 4.; 19.

[8] „Az elmúltak miatt senkinek nem szabad vádaskodnia senki ellen, kivéve a harmincakat, a tízekeket, a tizenegyeket és a Peiraieusz volt kormányzóit, de még ezek ellen sem, ha számot adnak tetteikről.” Arisztotelész, *Az athéni állam*, 39, 6.

[9] Taylor, 1997, 226.

és a sorsolt bírákat berendelték.^[10] A vádiratot minden esetben megőrizték, elhelyezték azt az athéni levéltárban, a Metroónban.^[11] Az elkövetett tettől függően a vádló előre javaslatot tehetett a büntetésre a csatolt indítványában, ám azzal szemben a vádlott is adhatott be kérvényt, ilyenkor a kettő között döntöttek a bírák. A pert nyilvánosan, Athén központi piacterén, az Agorán tartották, egyetlen nap leforgása alatt. A beszédek hosszát vízórával mérték. Megkülönböztették a szóbeli keresetet az írásbeli keresettől, a szóbeli kereset úgynevezett reparációs ítélettel, az írásos büntető, megtorló ítélettel járt. A felek saját magukat képviselték, de a Kr. e. 5. századtól hivatásos törvényszéki szónokokat is alkalmaztak. Az ítéletet a népbíróság hozta meg, a hélaiia, ennek Szolón óta minden 30 év feletti férfi tagja lehetett, később sorsolással választották őket. Periklész idején vezették be, hogy 2–3 obolosz fizetséget is kaptak egy ülésért a polgárok, mivel a hivatali munka miatt saját üzletüket voltak kénytelenek elhanyagolni. Az ítélethozatal a beszédek meghallgatása után következett kavicsszavazással, a többségi elv szerint, döntetlen esetében a vádlottat felmentették, a vádlónak pedig pénzbírságot kellett fizetnie. Amennyiben a vádló nem érte el a szavazatok 1/5-ét, vagy visszavonta panaszát, szintén pénzbírságot róttak ki rá. Az ügyek fontosságát tekintve változó volt a bíróságok létszáma, tudomásunk van 301, 501 vagy akár 1001 tagú esküdtszírágról is. Az ítéletet azonnal végrehajtották, halálbüntetés esetén is. A börtönbe való elzárás nem volt igazán gyakori, gyakorlatiasabb büntetéseket alkalmaztak, pénzbírságot, száműzetést, és csak főbenjáró bűn esetében volt az ítélet halál. A vádlók, a vádlott és a bíróság tagjai a per napjának reggelén esküt tettek az igazságszóra és a törvények betartására, ez szintén a periklészi demokrácia idején rögzült. A vádaskodást nagyon szigorúan vették, hiszen a bírósági eljárások gyakorisága elvette volna az időt a polgárok saját gazdaságának irányításától. A túlkapásokat úgy kerülhették el, hogy az igaztalan vádlókat azzal a büntetéssel sújtották, amit az általuk bevádoltakra kértek. Érdemes volt tehát meggondolni a vádaskodást. Az elítélt a kapott büntetést kiválthatta pénzbüntetésre, de könyöröghetett a bíróság előtt enyhítésért, felmentésért is, főleg a családi állapot vagy korábbi katonai hőstettek nyomtak sokat a latban. A halálos ítélet végrehajtásának módja mai szemmel talán humánusabbnak tekinthető, ugyanis bűrből nyert méreggel történt. Kissé furcsa, de a börtönözők rabszolgák voltak, ők állították elő az idegmérget, amelyet az elítéltnak magának kellett kiinnia.

Szókratész perére Kr. e. 399-ben került sor.^[12] Diogenész Laertiosz beszámolója szerint a filozófus nem fogadta el a kor leghíresebb törvényszéki szónokától, Lüsziasztól kapott segítségét,^[13] ami egyáltalán nem meglepő egy filozófustól, természetesen Szókratészről el is várható, hogy saját magát képviselje ügyében. Platón egykori mestere beszédét a *Szókratész védőbeszéde* című dialógusában adja elő,^[14] a beszámoló hitelességét

[10] Szókratész is napokkal korábban értesült bevádolásról, ezt örökíti meg Platón *Euthüphrón* című dialógusában.

[11] Lásd bővebben Horváth, 2003, 14–21.

[12] Hasonló perek nem voltak ritkák. Istentelenség (*aszebeia*) vádjával ítélték el Prótagoraszt, Euripidészt és Damónt.

[13] „Miután elolvasta Lüsziasz védőbeszédét ezt mondta: 'Szép beszéd, Lüsziászom, de nem illik hozzám.' Való igaz, inkább volt az törvényszéki beszéd, mint filozófiai.” (Diogenész Laertiosz II, 40.)

[14] A tanulmányban elsősorban erre a szövegre hagyatkozunk.

nem kérdőjelezi meg az utókor.^[15] Fontos megemlíteni, hogy Platón mellett Xenophón is leírta az eseményeket, ugyanis az *Emlékeim Szókratészről* című munkája szintén ezt a témát dolgozza fel. Szókratész apológiája csak részben nevezhető szabályosnak, ugyanis a vádpontok kivédését követően eltekintett a szokásos felmentésért való könyörgéstől,^[16] sőt inkább díjat kért az egész életében folytatott igaz tevékenységéért. Ironikusan válaszolva az egész eljárásra az ítélet kihirdetése után azt kérte a népbíróságtól, hogy a hősökkel a *prütaneion*ban étkezzék.^[17] Ez nem meglepő, ha olyan személyiségről van szó mint Szókratész. A bírák ez esetben is a beszéd meghallgatását követően szavaztak, és ha hihetünk Platónnak, csak igen kis számban billent a bűnös oldalra.^[18]

Szókratész az ítélet kimondását követően egy hónapot töltött az Agora börtönében,^[19] ennek oka az athéniak Apollón ünnepe, amikor tilos volt emberi kéz által másik embert ölni, vagyis halálbüntetést végrehajtani. Az Agorán végzett ásatások során feltárták a valószínűleg Szókratészt is őrző börtön alapköveit, egy átlagos méretű lakóházat képzelhetünk el börtönépületként. Éppen ezen a területen számos Szókratészt ábrázoló szoborportré is előkerült, nyilvánvalóan fogadalmi ajándékok lehettek a filozófus tiszteletére, vagy az ártatlanul kivégzettek emlékére. Az Agora ásatásakor kerültek felszínre azok a kis gyógyszeres fiolák is, amelyekről azt feltételezik a tudósok, hogy a kivégzéseknél használt méregpoharak lehetnek. Ha hihetünk a régészeknek, akkor a romantikus ábrázolásokon látható hatalmas kupák Szókratész kezében kissé túlzóak és megmosolyogtatóak, a feltárt fiolák ugyanis egy mai pálinkáspohár méretű kupicának felelnek meg.

A továbbiakban vizsgáljuk meg a vádlók személyét, a vádat, Szókratész védekezésének főbb elemeit, végül pedig leplezzük le a zavaros vádpontok mögött meghúzódó valódi okokat.

III. SZÓKRATÉSZ VÁDLÓI

Három vádló állt a népbíróság elé Szókratész ügyében: Melétosz, Anütosz és Lükón. Melétosz és Lükón jelentéktelen személyek, Anütosz lehetett a felbujtó, az értelmi szerző, aki egykor maga is Szókratész köréhez tartozott, ám ő sem bizonyult jeles tanítványnak, mint a korábban már említett Alkibiádész és Kritiasz. Meglátásom szerint negyedik vádlóként a legfélelmetesebbet is meg kell említenünk, magát az athéni népet, a csőcseléket, bizony ez utóbbi vádolta legfőképpen a filozófust.

Diogenész Laertiosz is említi és Platón szövegéből is kiderül, hogy a vádiratot név szerint Melétosz adta be, aki mondhatni gyakorlatot csinált mások perbe idézésből, ugyanis nem Szókratész volt egyetlen áldozata. Hasonló vallástalansági váddal idézte

[15] Platón szövegéből kiderül, hogy ő maga is jelen volt Szókratész perén. Szókratész nevén nevezi tehetőséges fiatal tanítványát a jelenlévők között. (Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 33e.)

[16] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 34c.

[17] „Mi illet hát meg egy szegény sorsú, jótevő férfit, aki a közügyektől visszavonultan kénytelen élni, hogy benneteket buzdíthasson? Semmi más nem illetheti meg jobban, athéni férfiak, az ilyen embert, mint az, hogy a prütaneionban étkezzék.” (Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 36d.)

[18] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 36a.

[19] Ennek állít Platón emléket a *Kritón* című dialógusban.

perbe Andokidészt is.^[20] Meglepő, de Szókratész másik vádlója Anütoosz a fent említett Andokidész perben éppen a védelem oldalán állt, ott a vádlottat felmentették.^[21] Vegyük sorra Szókratész vádlóit, milyen viszonyban álltak a filozófussal, mi okuk lehetett a hetven éves aggastyán megvádolására. Első körben Anütooszt, az értelmi szerzót vizsgáljuk meg, majd pedig a két kevésbé jelentős figurát, Melétoszt és Lükónt.

Anütoosz személye különösen érdekes, ugyanis éppen ő volt az a polgár, aki Kr. 403-ban a harminc zsarnok uralma utáni amnesztiatörvényt előterjesztette, amely a zsarnokok minden korábbi elkövetett bűnének már csak a felidézését is szinte megtiltotta.^[22] Az említett tény kapcsán vigyáznunk kell, nehogy arra a téves következtetésre jussunk, hogy Szókratész perének nem lehet köze a harminc zsarnok uralmához. Éppen maga Anütoosz szerepvállalása ad okot a gyanúra, hogy Szókratészt valójában a harmincak becstelen tetteivel kapcsolatban vonhatják felelősségre, persze az amnesztiatörvény miatt nem direkt vádaskodással. Szókratész vádlói reális vádjukat nem is említhetik a per folyamán, ha megtennék, saját vesztükbe rohannának. Miután Anütoosz indítványozta az amnesztiatörvényt, érthető, hogy nem idézhetett perbe senkit a harmincakkal összefüggésben, találnia kellett valakit, aki egy jól megszerkesztett, a harminc zsarnok bűneire egy szóval sem utaló vádiratot ad majd be helyette. Nincs arról tudomásunk, hogy Melétosz önként vagy a politikus felkérésére vállalta volna a feladatot, de nagy valószínűséggel az Andokidész elleni perben tanúsított rátermettségével hívta fel magára Anütoosz figyelmét. Szókratész és Anütoosz esetleges kapcsolatáról az utókor nem őrzött meg információkat, ezért téves volna azt feltételeznünk, hogy Anütooszt a filozófus körében eltöltött rövid idő alatt bármilyen személyes sérelem érte volna Szókratész részéről, és ezért perelné be. Ha ugyanis mégis sérelem érte volna, abban az esetben nyilván konkrét dologgal vádolta volna meg a filozófust, nem folyamodott volna mondvacsinált ürügyekhez.

Melétosz és Szókratész kapcsolatáról már konkrétumok is maradtak ránk, ők szembe kerültek egymással egy fontos ügy kapcsán. Ahogyan az már említésre került, a harminc zsarnok ténykedése idején Szókratész az egyedüli volt, aki nem támogatta a harmincak politikai ellenfelének, Leónnak Szamoszról Athénba hurcolását, majd kivégzését. Melétosz viszont tagja volt annak a testületnek, amely a törvénytelen letartóztatásban részt vett.^[23] Melétosz egykori súlyos hibájára Szókratész egyetlen utalást sem tesz, jóllehet magára az esetre visszaemlékezik, az ügyben tanúsított szerepvállalását hangsúlyozza, illetve hogy ezzel a döntésével a saját életét is veszélybe sodorta a terror idején.^[24] Melétosz a filozófus perében Anütoosz bábjaként járt el, erre maga Szókratész

[20] Lüsziász (Kr. e. 445–380) athéni szónok *Andokidész ellen* című iratában szó szerint adja elő Melétosz vádiratát.

[21] Andokidész megvédte magát a szintén Kr. e. 399-ben lezajlott perében. A lenyűgöző tehetségű szónok a misztériumokról szóló védőbeszédével mentette meg magát.

[22] Taylor, 1997, 226.

[23] Taylor, 1997, 227. Lásd még: Burnet, 1928.

[24] „Ez még a nép uralma idején történt; mikor pedig megalakult az oligarchia, akkor az a harminc egyszer ötödmagammal a kerek épületbe hívatott, és elrendelte: hozzuk át Szalamiszból a szalamiszi Leónt, hogy kivégeztessék. Másoknak is adtak ők számos ilyen megbízást, mert igyekeztek mennél több embert bűntársukká tenni... Engem az az uralom, akármilyen hatalmas volt, meg nem félemlített annyira, hogy igazságtalanságot kövessék el, hanem, miután az épületből kiléptünk, a többi négy elment Szalamiszba és elhozta Leónt, én pedig elváltam tőlük és hazamentem. És talán meg is halok emiatt, ha az az uralom akkor

is utal, amikor a vádpontokról bebizonyítja egyszerű megcáfolhatóságukat, sőt ki is mondja, hogy valójában valami elhallgatott vádra gyanakszik. Az a tény, hogy Melétosz korábbi szerepvállalásáról nem tesz említést, sokat elárul Szókratész jeles jelleméről. Melétosz minden tekintetben alulmarad a mesterrel való összehasonlításban.

Lükón a harmadik név szerint megnevezett vádló, de az ő személyéről Szókratész perét leszámítva nem sokat tudunk, a Kr. e. 5. században tevékenykedő athéni népszónok volt.^[25]

Szókratész legfélelmetesebb vádlója viszont maga a nép volt, az athéni tömeg, a csőcselék. A rágalmak ellen védekezni lehetetlen, az ellenszenv régi és az előítélet helyreigazíthatatlan, amit a filozófus maga is hangsúlyoz: „Mert sok vádlóm lépett már elétek, és már régóta, sok éve vádaskodtak, és nem mondtak semmi igazat, s tőlük jobban félek, mint Anütosztól és társaitól, ámbár ezek isfélelmetesek.”^[26] A főszereplők ismertetését követően térjünk rá a vádpontok bemutatására.

IV. A VÁD

Kijelenthetjük, hogy nincs ellentmondás a forrásaink között, Xenophón,^[27] Platón és Diogenész Laertiosz is megegyező módon nyilatkoznak. Diogenész Laertiosztól azt is megtudjuk, hogy a Kr. u. 2. században alkotó római szofista, Favorinus még olvasta a Metroónban, az athéni levéltárban őrzött vádiratot.^[28] Az elemzés során a Platónról származó szöveget idézem, amely a *Szókratész védőbeszédéből* való. A dialógusban két vád is említésre kerül, egy régi és egy újabb, Melétosz vádiratában csupán az utóbbi szerepelt. A régi vád felidézésével Szókratész maga igazolja, hogy a balga athéni polgárok tömege és nem néhány kiszemelt politikus lehetnek valódi vádlói. Vizsgáljuk meg tételesen a régi és az új vádat.

A régi vád így hangzik: „Tekintsük úgy, mintha csak valóságos vádlók esküvel megerősített vádiratát olvasnánk föl: »Vétkezik Szókratész, és áthágja a törvényt, mert föld alatti dolgokat és égi jelenségeket kutat, a silány ügyet jónak tünteti föl, és másokat is erre tanít.« Ilyenformán hangzik.”^[29]

Az új vádat Szókratész maga idézi Melétosz vádiratából: „Vétkezik Szókratész — mondja — mert megrontja az ifjúságot és nem hisz azokban az istenekben, akikben a város, hanem más új daimónok működésében.”^[30]

A filozófus első körben a régi vádra reagál, majd az újabb vádpontokat cáfolja meg, természetesen könnyedén. Fontos leszögeznünk, hogy sem a vádirat, sem a védőbeszéd nem utal a korábbi évek zűrés politikai eseményeire. Szókratész ezt törvénytiszteletből

hirtelen meg nem bukik.” (Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 32 d-e.)

[25] „Közülük lépett föl ellenem Melétosz is, Anütosz is, Lükón is. Melétosz a költőkért haragszik rám, Anütosz a kézművesekért és államférfiakért, Lükón a szónokokért. Így hát, mint ahogy már kezdetben mondtam, csodálkoznék, ha ilyen rövid idő alatt ki tudnám belőletek irtani azt az oly nagyra nőtt rágalmat.” (Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 24a.)

[26] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 18b1-4.

[27] Xenophón, *Emlékeim Szókratészről*, I, 2.

[28] Diogenész Laertiosz, II, 40.

[29] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 19b.

[30] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 24c.

teszi, vádlói viszont gyávaságból. A vádpontok átlátszóak és már első olvasásra megmosolyogtatók, rá kell döbbenünk, hogy egyéb dolognak kell meghúzódnia a háttérben, olyan esetnek, amelyről nemhogy hétköznapi módon, de bírák előtt főleg nem volt ildomos beszélni. Már utaltunk rá korábban, hogy nagy valószínűséggel a harminc zsarnok uralmával kapcsolatos dolog miatt kell Szókratésznek felelnie, de az ügy tisztázására később térünk ki; értelmezzük a vádpontokat és háttérüket. Kezdjük a régi váddal.

Szókratész vétkes, mivel föld alatti dolgokat és égi jelenségeket kutat, a silány ügyet jónak tünteti fel, és másokat is erre tanít. Röviden ez a vád nem más, mint Szókratész filozófusi munkájának minősítése: Szókratész bűnös, mert természetfilozófus és szofista. Közhely, hogy a filozófus személyének megítélése minden korban negatívumoktól terhes. Magányos, meg nem értett, különc, elzárkózott és persze fölényeskedő is olykor, ez csupa olyan tulajdonság, ami az átlag polgárok körében nem nyerő. Szókratész pedig ízig, vérig filozófus volt. A konvenciókkal nem törődött, ironikus, cinikus stílusban beszélgetett, ráadásul igénytelen volt a külseje is, különcsége oly mértékű volt, hogy azt az athéniak már nem viselték el. Szókratész szofistaként való feltüntetése a perben nem meglepő, hiszen Arisztophanész komédiája óta ráragadt a filozófusra. Szókratész nem volt szofista, hogy mégis ezzel vádolják, az általános közhangulattal magyarázható, ami a szofistákkal és a filozófusokkal kapcsolatban uralkodott Athénban. A harmincak idején még a filozófiát is betiltották. Meglátásom szerint a régi vád Szókratész népszerűtlenségéről árulkodik, és ez az ő valódi tragédiája, mivel nem volt kedvelt személy, ezért könnyedén feláldozhatóvá vált, alkalmas bűnbaknak tűnt a harmincak megtorlás nélkül hagyott bűneinek kiegyenlítésére. Szókratész stílusosan és zseniálisan védi majd meg magát e régi váddal szemben, de ezt később érdemes ismertetnünk, most vizsgáljuk meg a koncepciók per új vádként ismertetett tételét.

Az új vád két elemet tartalmaz, ami nem véletlen, nagyon jól megkreált vádpontok, megértésük a halálra ítéelés valódi okainak nyomozása szempontjából elengedhetetlen.

Az új vád első tétele szerint Szókratész bűnös, mert megrontja az ifúságot. Zavarosnak tűnik, de vajon mit is jelenthet. Első megközelítésben éppen arra gyanakodhatunk, amire szó szerint utal, hogy szexuális megrontásról lehet szó. Napjainkban egy ilyen vád ellen még védekezést se nagyon szívesen hallgatunk, de a korabeli Athénban, ha valóban erre utalt volna a vád, még akkor sem minősülne bűnnek, az athéniak ugyanis, ahogyan a görög városállamok polgárai nyílt homoszexuális életet éltek akár fiatalokkal is. Ilyen jellegű megrontásért nem vádolták be egymást. Mászt kell jelentenie tehát Kr. e. 5. században az ifjak megrontásának. Tulajdonképpen a fiatalok félrevezetését, rosszra nevelését értette alatta a vádló. Szókratészt pontosan ezzel vádolják. Ebben az esetben viszont nem értjük Szókratész meghurcolását, főleg megölését, hiszen a leghíresebb filozófus köréből csupa tehetséget kapott a város. Mi is tehát Szókratész valódi bűne? Konkrétan kit is ront meg, és mégis milyen módon? A vádirat ezt nem teszi világossá, általánosságban beszél. Bárhogyan is nézzük, felfoghatatlannak tűnik egy hetven éves mester rossz munkavégzés miatti halálra ítéelése, aki ráadásul nyilvánvalóan és bizonyíthatóan sikeresen nevelt bölcsességre tanítványokat, csak egy nevet is elég megemlíteni a sikeresek közül, hogy felmentsék, Platón. Ez a vádpont ellentmondásos, ám megértjük, amint kiderül a valódi vád, amit a jelenlévő athéniak kimondatlanul is értettek, de az utókor már kevésbé. Mielőtt azonban lelepleznénk a valódi okot a vádpont második elemét és Szókratész védekezését is meg kell vizsgálnunk.

Az új vád második eleme Szókratész ateizmusát állítja, miszerint Szókratész nem hisz azokban az istenekben, akikben a város, hanem más, új daimónok működéséről beszél. Mai szemmel ezt a vádpontot nem is vennénk túl komolyan, hiszen manapság a spirituális életünk terén szabadsággal élünk, miért ne teheték volna ugyanezt a fényes demokráciát kitaláló athéniak is. A görög városállamokban azonban ősi törvény szerint a görög istenek imadásának nem gyakorlása, a körjük épülő intézmények komolyan nem vétele főbenjáró bűnnek számított. Akit istentelenség vádjában bűnösnek vélték, azt száműzték vagy halálra ítélték. Az istentelenség, vagyis az *aszebeia* bűnének megnevezésével azonnal megsejthető, hogy a vádló nyilvánvalóan Szókratész halálra ítéletét kérte. Szókratész vádlóinak tehát pontosan tudniuk kellett, ha az athéni istenek iránti tiszteletlenséget a mesterre bizonyítják, akkor az ítélet halál lesz. Az új vád ezen második eleme pontosan ezzel a céllal szerepel a vádiratban. Megrontásért csupán pénzbírságot ítélt volna a bíróság, de a vallástalanságért már halál járt. Szókratész az ifjak megrontása miatt és nem egyébért halállal fog felelni.

Szókratész világosan látja, nem az istentelenség az ő fő bűne, hanem saját személye. Az istentelenséggel szemben védekezni már csak azért is nehéz, mert azt szükséges előtte tisztázni, mit is jelent az istentelenség, de mivel ezt senki nem tudja, bizony könnyű azt bárkire rásütni. Szókratész nem is tesz nagy erőfeszítéseket Melétosz ezen vádpontja elleni védekezésekor, előre sejtí a per kimenetelét.

Az ok, amiért Szókratész halálát és nem megbüntetését óhajtották az athéniak, nyomozásunk végére ki is derül majd, most térjünk rá a filozófus beszédének rövid összefoglalására.

V. SZÓKRATÉSZ VÉDŐBESZÉDÉNEK FŐBB MOZZANATAI

Már az apológia első soraiból érezhető, hogy Szókratész saját döntése alapján kíván részt venni a „színhátékban.” A vádpontok és azok megsemmisítése a szónoklás mesterének nem okoz nehézséget. Lelkiismeretétől vezérelve Szókratész komolyan veszi feladatát, teszi ezt annak ellenére, hogy tudja az elhallgatott vád ellen kéne védekeznie. Szókratész azért is alkalmas bűnbak, mivel ugyan átlátja a per koncepciók jellegét, illetve hogy halálra fogják ítélni, mégsem tiltakozik vagy menekül el, erre az athéniak is számítottak, ezért is eshetett rá a választásuk. Védőbeszédéből kitűnik, hogy saját döntése alapján vállalja a bűnbak szerepét. Azt is mondhatnánk, makacsságból teszi, de nyilván egy hetvenéves, sokat tapasztalt aggastyánnak ennél jóval komolyabb oka lehetett.

Szókratész józanságára utal a helyzet átlátása és annak felismerése, hogy ha bármilyen remekül is védekezik, elveszett. „Előretudását” a végkifejletet illetően egyszerű következtetni. Egyik megoldás lehet, hogy bölcsességéből kifolyólag reálsan látja saját helyzetét, az athéniak már rég nem hoznak jó döntéseket, miért tennék ezt éppen az ő esetében. Egy másik egyértelmű magyarázat lehet az utcai szóbeszéd. Platón világosan kimondatja Szókratészszel, hogy az athéniak előtt hosszú ideje nem népszerű, és mivel nem kedvelt, nyilván könnyedén döntenek vesztéről. Ezek a hangok Szókratészhez is eljuthattak.^[31] A harmadik válasz Szókratész sejtésére az a politikai affér, amiért tényle-

[31] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 23d–24a.

gesen perbe fogták, és amire ő maga is csupán rébuszokban utal a beszédében. Nagyon valószínű, hogy a bölcs Szókratész megértette, kimondatlanul éppen a harminc zsarnok félelmetes ténykedéséért vonják felelősségre. Melétosz zavaros vádirata és könnyen megcáfolható vádpontjai is ezt támasztják alá.^[32] Szókratész mégis védőbeszédet mond, válaszol a mondvacsinált vádpontokra, megkérdőjelezhetetlenül készül utolsó nagy fellépésére, a mártírhalálra. Tudja, valójában Athén politikai kudarcai miatt kell felelnie, a háború utolsó éveiben megélt zűrös ügyekért, de legfőképpen a harminc zsarnok tettei miatt. Felismerését igazolja az a tény, hogy az ekkor már halott Khairephón barátságát idézi fel. Khairephón Szókratész kortársa volt, athéni demokrata, a restitált demokrácia egyik példaképe, minden athéni által tisztelt politikus. Véleményem szerint Khairephón barátságának emlegetésével finom és egyértelmű vallomást intéz az athéniak felé a filozófus, bizony ő már fiatalon a jó oldalon állt, a demokrácia oldalán. „Khairephónt ugye ismeritek? Ő nekem gyermekkori barátom, és közületek is a legtöbbször barátja, veletek menekült ő is ama futás idején, és veletek együtt tért haza.”^[33] Érdemes a szövegben olvasható „nagy futás”-ról is pár szót szólnunk. Szókratész a harminc zsarnok uralmára célzott, jelleméről árulkodik, hogy beszédében csupán ebben az esetben utalt a tragikus időszakra, holott éppen a harmincak miatt áll a bírák előtt. Szókratész törvénytiszteletével magyarázható, hogy kénytelen a mondvacsinált ürügyek ellen védekezni, az amnesztiatörvény miatt a valódi vád ellen nem védekezhet. Szókratész demokrata, jeles jellem és bölcs. A továbbiakban vizsgáljuk meg, miként reagált a fent ismertetett mondvacsinált vádpontokra.

A régi vád így hangzott: Szókratész bűnös, mert filozófus, vagyis bölcs. Fő védelmi érve ezzel kapcsolatosan az athéniakról kiállított balgasági bizonyítvány. Szókratésznek egész életében, bár nem direkt módon, de sikerült igazolnia, hogy minden athéni polgár, aki valamilyen téren bölcsnek tartotta magát, valójában nem volt az, néhány egyszerű kérdést követően felfedte tudatlanságukat. Ezt a tevékenységét a mester már ifjú kora óta folytatta, ezért maga sem csodálkozik népszerűtlenségén. Adódik a kérdés, vajon miért vállalta Szókratész a gögös, magáról túl sokat gondoló hétköznapi athéni polgár folytonos leleplezését. A kérdés megválaszolásához a feljebb megemlített athéni demokratát, Khairephónt kell segítségül hívnunk. Szókratész elmeséli, hogy kortársa, egykori barátja, fiatalon Delphoiba ment jóslatot kérni, a kérése pedig arra vonatkozott, hogy van-e Szókratésznél bölcsőbb férfi. A jósnő pedig azt felelte, hogy nincs. Annak igazolásaként, hogy ez nem légből kapott mese, Szókratész Khairephón testvérét nevezi meg hitelesítőként, aki szintén jelen volt a peren.^[34] Sem nekünk, sem pedig a bírának nincs tehát okunk a történetben kételkedni. Ezt követően adja elő Szókratész apológiájának első tételét. Elmondja, egész életét arra tette fel, hogy ezt a jóslatot

[32] Melétosz zavaros vádiratára utalva Szókratész nyíltan kimondja megérzését, „Tehát, Melétosz, nem lehet másképp, te ezt a vádiratot azért nyújtottad be, hogy bennünket próbára tégy, vagy pedig, mert zavarban voltál, hogy milyen valóságos vétekekkel vádolj engem.” (Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 27e.)

[33] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 21a 2–5.

[34] „Azt is tudjátok, milyen volt Khairephón, milyen buzgó mind-*abban*, amibe csak belefogott. Többek között egyszer Delphoiba is elment, és ilyen jóslatot mert kérni — de, amint kérelek, ne zajongjatok, férfiak —, azt kérdezte te-*hát*: van-e ember, aki nálam bölcsőbb. A Püthia pedig azt a választ adta, hogy nálam senki sem bölcsőbb. Erről az ő itt jelenlevő testvére tanúskodik előttetek, mert ő maga már halott.” (Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 21a5–11.)

cáfolja, ennek érdekében felkereste a mesterségükben legkiválóbb férfiakat, beleértve az államférfiakat is. Kérdéseivel minden vitapartnerét rendre leszerelte, kiderítette, hogy ugyan bölcsnek tartják magukat, valójában nem azok.^[35] Szókratész miközben azon fáradozott, hogy megcáfolja a Phütia jóslatát, kivívta az athéniak utálatát. Egész életében éppen azt próbálta bizonyítani, hogy a jóslat téved és ő nem bölcs. Az igazolást csak úgy tudta elvégezni, hogy összemérte magát a tömegek által bölcsnek vélt személyekkel. A bölcsnek vélték pedig mind alul maradtak hozzá képest, de ő mégsem tekintette magát bölcsnek, csupán egyetlen dologban múlta felül polgártársait, képes volt felismerni, hogy legteljesebb tudással halandó ember nem rendelkezhet. Felismerte, hogy nem tud semmit. Az érvelés megértéséhez tudnunk kell mit értett Szókratész a bölcsesség alatt. A bölcsesség szókratészi jelentése az abszolút tudás. Vajon ki képes megszerezni minden lehetséges tudást? Értelmes ember nem feltételezheti magáról, csupán a balga, vagyis az átlag athéni hihette, hogy a tökéletes tudás birtokosa lehet. Szókratész bölcs, mert belátta, egyedül csak az isten bírhat mindentudással. „De alighanem úgy áll a dolog, férfiak, hogy valójában egyedül az isten bölcs, és evvel a jósigével azt mondta, hogy az emberi bölcsesség keveset vagy éppenséggel semmit nem ér, és kitetszik az is, hogy nem Szókratészt értette, csak felhasználta az én nevemet, például állítva engem, mintha csak ezt mondaná: » az közületek a legbölcsebb, emberek, aki, mint Szókratész, felismerte, hogy bölcsesség tekintetében valójában semmit sem ér.«”^[36]

Meglátásom szerint e régi vád ellen Szókratész nem kívánt hatékonyan védekezni, megtehetette volna, hogy kedves tanítványait sorolja fel, beidézi sorban a bírák elé, hogy igazolják e régi vád ellenkezőjét. Mégis röviden foglalkozott a kérdéssel, ez pedig arra enged következtetni, hogy Szókratész az athéniak negatív jellemzését kívánta hangsúlyozni, egyszerűen az utódok emlékezetébe kívánta vésni a poliszlakók hibásan működő „szellemiségét.” Az új vád kapcsán elhangzó logikai fejtegetések kioktató, ironikus stílusa is ezt támasztja alá. Szókratész tudja, látja minden érve hiábavaló, az ügye már rég eldőlt.

Az új vád két elemből áll: az ifjak megrontása és új istenekben való hit, vagyis Athén ősi isteneinek nem tisztelése. Szókratész szó szerint veszi a vádpontok tartalmát, nem utal a célozgatásokra. Az ifjak megrontásának vádját a szókratészi elenkhosz módszerrel semmisíti meg. Röviden idézzük fel az érvelést. Ha Melétosz tudja, hogy ki rontja meg az ifjakat, akkor azt is tudnia kell, ki teszi azokat jobbakká. Melétosz válasza, hogy mindenki derekabbakká teszi őket, a tanács, a népgyűlés, az athéniak, és csak egyetlen egy férfi neveli őket rosszra, Szókratész. A mester erre egy hasonlattal válaszol. A lovak nevelésével is így áll-e vajon a helyzet, vajon a lovakat is tömegek teszik jóvá, és csak egy rontja el. Ez nyilvánvaló képtelenség, hiszen ez éppen fordítva igaz. A tréner teszi kiválókká, a tömegek mit sem értenek a lovak neveléshez. Melétosz vádiratának első pontja tehát nyilvánvalóan értelmetlenség. Melétosz sem lehet annyira buta, hogy a ló neveléssel kapcsolatos érvet ne fogadná el. Szókratész ezen a ponton egyszerűen kimondja, ez a vádpont csupán ürügy arra, hogy őt perbe idézzék valami egész más bűn miatt. „Mert hiszen nagy-nagy szerencséje volna az ifjaknak, ha csak egy ember rontaná őket, és a többi mind javítaná. Csakhogy, Melétosz, te eléggé bebizonyítod most, hogy soha nem

[35] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 21c–d5.

[36] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 23a–b.

is gondolkoztál az ifjúság felől, és világosan kimutatod azt a gondatlanságot, hogy soha nem törődöttél avval, amiért engem törvénytörő elé vezetesz.”^[37]

A beszéd második, terjedelmesebb, Szókratész életfilozófiáját bemutató részében — amelyet terjedelmei okokból most nem ismertetünk — az ifjak megrontásának vádjára még visszatér a filozófus, fő érve védelmében az a logikus magyarázat, miszerint a mester a tanítványok későbbi működéséért nem vonható felelősségre, de nagyon meglepő módon a hitvány tanítványok névsorát nem adja elő, jóllehet a valódi vádpont megértéséhez ez nagy segítségünkre volna. „Hanem gazdagnak-szegénynek egyaránt kész vagyok felelni, ha kérdezni akar; annak is, aki válaszolgatva kívánja meghallgatni, amit mondok. Hogy azután ezek közül valaki derék emberré válik vagy sem, azért én, igazság szerint a felelősséget nem vállalhatom, hiszen soha senkinek tanítást nem ígértem, és nem is tanítottam.”^[38] Olyan személyek miatt felel most a filozófus, akik egykor rossz tanítványoknak bizonyultak, akiknek tetteit az athéniak nem feledték el, de felelősségre sem vonhatják őket az amnesztiatörvény miatt. Rossz tanítvány akadt jócskán, a vádló Anütosz, a politikai kalandor Alkibiádész, vagy a harmincak legvéresebb kezű zsarnoka, Kritiasz.^[39]

Térjünk rá az új vád második eleme kapcsán elhangzott védekezésére, az istentelenség vádjára, amelyért Athénban halálbüntetés járt. Szókratész bűnös, mert nem hisz azokban az istenekben, akikben a város, hiszen új istenek, daimónok működéséről beszél. Első körben értsük meg az utóbbi elemet. A vádpont a daimón kifejezést használja a szókratészi isten megnevezésekor. Kérdés, hogy mennyire tekinthető a daimón istennek, vagy esetleg az athéniak által nem ismert istenségnek. A *daimón* kifejezést Szókratész saját lelkiismeretére használta, azt állítja, hogy élete során a benne működő daimónra hallgatva hozta meg minden döntését, ezt Xenophón^[40] és Platón szövegei^[41] egyaránt alátámasztják. Nem kérdés, hogy az őt vádlók, illetve a jelen lévő bírák pontosan ismerték, milyen jelentéssel használta Szókratész a daimón kifejezést. A görög mitológia szerint a daimónok az istenek fattyú gyermekei.^[42] Semmiként sem nevezhetnénk nem görög eredetű isteneknek tehát a daimónokat. Melétosz mégis rájuk hivatkozva tekinti Szókratészt vallástalannak, a problémája, hogy a filozófus elhanyagolja Athén vallási kultuszait, mivel szerinte csak a daimónt tiszteli. Ez ellen Szókratész szintén logikai érveléssel védekezik, de különösebben nem foglalkozik a kérdéssel, ez is alátámasztani látszik azt a feltételezést, hogy „előretudása” van a dolgok alakulásáról. Célja nem a védekezés, hanem önmagához és filozófiájához való hűség megőrzése. A logikai érv a következő. Szókratész az isteni eredetű daimón működésében hisz, de ha a daimón isteni eredetű, akkor az éppen azt jelenti, hogy Szókratész hisz az istenekben. „Ha tehát daimónokban hiszek, ahogyan mondod, és ha a daimónok valamiféle istenek, akkor úgy van, amint mondtam, hogy csak rejtvényt adsz fel és tréfálsz, mikor azt állítod, hogy nem hiszek az istenekben és megint csak hiszek bennük, minthogy hiszek a

[37] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 25c1–4.

[38] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 33b.

[39] Xenophón, *Emlékeim Szókratészről*, I, 2.

[40] Xenophón, *Emlékeim Szókratészről*, I, 1.

[41] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 40a.

[42] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 27d.

daimónokban.”^[43] Lehetetlen, hogy valaki istenekben ne higgyen, de azok működésében igen. Ezen ellenérv Melétosz részéről történő be nem látása szintén lehetetlen. Szókratész ismét kimondja, Melétosz vádirata nem a valódi vádat tartalmazza: „Tehát, Melétosz, nem lehet másképp, te ezt a vádiratot azért nyújtottad be, hogy bennünket próbára tégy, vagy pedig, mert zavarban voltál, hogy milyen valóságos vétekekkel vádolj engem.”^[44]

Szókratész végül lezárja a vádpontok elleni védekezését, kimondja, hogy nem vétkes, és ilyen mondvacsinált ürügyekkel szemben érvelni felesleges. Ősi ellenségei az athéni polgárok, ellenszenvüket már oly rég kivívta, hogy ez ellen már nincs értelme védekezni: „Tehát, athéni férfiak, annak bizonyítására, hogy a Melétosz vádirata értelmében nem vagyok vétkes, azt hiszem, nincs szükség nagy védelemre, hanem ennyi is éppen elég. Amit azonban az előbb mondtam, hogy sokan nagyon meggyűlöltek engem, higgyétek el, hogy igaz. És ez az, ami engem elveszít, ha elveszít, nem Melétosz, nem is Anütosz, hanem a sokaság rágalma és irigysége. Mert ez már sok más derék embert elveszített, és gondolom, fog is még elveszíteni; attól ugyan nem kell félnem, hogy énnálam megállapodik.”^[45] A védőbeszéd remekmű, mégis hiányérzetünk van, hiszen nem érthető a halálba küldés háttere. Szókratész elegáns, lehengerlő védekezését követően azt várnánk, hogy az athéniak magukba néznek, és bizony felmentik az idős férfit, a törvénytisztelő athénit. Szókratész viszont nem menekül meg, halála Athén köznyelvének elengedhetetlen feltétele, nyilvánvalóan államérdek volt.

VI. A HALÁLOS ÍTÉLET VALÓDI OKAI

A vádiratban nem szereplő perbeidőzés valódi okairól könnyedén fellebbenthető a fátyol, ha figyelembe vesszük a per előzményeként felsorolt eseményeket: a polgárháborús éveket, a spártaiak győzelmét, a harminc zsarnok uralmát, az amnesztiatörvényt és a restituált demokrácia intézkedéseit. A harminc zsarnok uralmát követően az athéniak csalódottak voltak, szüntelenül igényelték a bűnösök felelősségre vonását és elítélését, de a bűnösöket a törvény védelmezte. Az athéniak éppen Szókratészt találták alkalmasnak, hogy halálával bosszúvágyukat kielégíthessék. Nyíltan nem állíthattak bíróság elé egyetlen felelőst sem az amnesztiatörvény szigora miatt, így találniuk kellett egy bűnbakot, akit a harminc zsarnok ténykedésével direkt módon nem lehetett összefüggésbe hozni, de közvetve igen, akinek korábbi kapcsolataival mindenki tisztában volt. Szókratész kapóra jött, hiszen nem volt olyan politikusa Athénnek, akár pozitív, akár negatív, akit ő ne ismert volna. Az amnesztiatörvény által védettek között is jócskán akadtak Szókratészt ismerők. Hogyan is szólt a vád? Szókratész bűnös, mert megrontja az ifjúságot. Valóban ez a legfőbb bűne a mesternek. A szavak egyenes jelentésében megtaláljuk a konkrét okot, amiért a csöcselék a halálát kívánta. Szókratész köréhez ifjan olyan politikusok is csatlakoztak, akik később komoly károkat okoztak az athéniaknak. A peloponnészoszi háború két legnagyobb csalódást okozó főszereplője, Alkibiádész

[43] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 27d5–9.

[44] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 27e4–7.

[45] Platón, *Szókratész védőbeszéde*, 28a3–b2.

és Kritiasz is köztük volt.^[46] Alkibiádész politikai kalandorként szerzett magának kétes hírnevet, Kritiasz pedig tagja volt a harminc zsarnok testületének, sőt ő volt a legvéresebb kezű zsarnok. A hitvány tanítványok bűneiért felelt tehát Szókratész. A vádban megfogalmazott ifjak megrontásának bűne e két személy szókratészi megrontására utal, két olyan bűnösére, akinek ténykedése az athéniaknak komoly veszteségeket okozott. Direkt módon nem vádolhatták Szókratészt Alkibiádész és Kritiasz megrontásával, de az athéniak a háború utolsó évtizedében megélt, minden belső viszályukból fakadó fájdalomért azonnali elégtételt kívántak és megkapták. Szókratész megvádolása és elítélése jól megszerkesztett politikai csel volt, nem nehéz tehát kikövetkeztetni, hogy a háttérben az athéni nép állt. Athén polgárai a háborús évek alatt szép lassan dicső demokratákból balga csöcselékké változtak. Csak olyan bíróság ítélt el Szókratészt, a leghíresebb athéni filozófust, amelynek tagjai, bár demokraták voltak, mégsem voltak képesek racionális döntést hozni. Szókratész elítélésével Athén végnapjai végérvényesen elkezdődtek, de az elromlott demokrácia áldozata mégis éppen mártírhálálával vált igazán halhatatlanná. Szókratésznek talán nem is az volt a célja a jól felépített és finom utalásokkal megszerkesztett beszédével, hogy ténylegesen védekezzen, ugyanis Szókratész előretudással bírt pere végkifejletéről. Valódi célja nem lehetett más, mint az utókorra bízott emlékezet. A filozófus bölcsen átlátta, a harminc zsarnok ténykedései miatt éppen az ő halála szolgáltathat nyugalmat a polisznak, így végre a bosszúvágy is elcsitulhat. Egy szobrász egy remek alkotással állít örök emléket magának, egy filozófus, aki meglepő módon csak szóban adja elő elgondolásait, más eszközt nem is választhat tiszta művészetének örökül hagyására, mint a saját életét. Szókratész egész életével és különösen halálával tette hitelessé művészetét. Nem állítok merészebbet mint azt, hogy az elromlott demokrácia híres áldozata oly bölcs volt, hogy az athéniakat használta fel életműve megkoronázására. Szókratész valóban halhatatlanná vált. A pert követő években, évszázadokban számos filozófiai mozgalom gondoskodott emléke ápolásáról. Platón iskoláját, az Akadémiát mestere iránti tiszteletéből hozta létre, de a hellenizmus korában népszerű filozófiai irányzatok is mind Szókratész tanításaira alapozták rendszerüket.^[47]

IRODALOM

- Arisztophanész (1988): *Felhők*. In: *Arisztophanész vígjátékai*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Arisztotelész (1984): *Az athéni állam*. In: *Államéletrajzok*. Századvég Kiadó, Budapest, 5–56.
- Arisztotelész (1994): *Politika*. (2. kiad.) (Bev. és jegyz. Simon Endre) (ford. Szabó Miklós) Gondolat Kiadó, Budapest, (Gondolkodók).
- Burnet, John (1928): *Greek Philosophy, Part I. Thales to Plato*. Macmillan and Co. Limited, London.

[46] „Amíg tehát Kritiasz és Alkibiádész együtt voltak Szókratésszel, segítségével képesek voltak uralkodni nem szép vágyaikon.” (Xenophón, *Emlékeim Szókratészről*, I, 2.)

[47] A legismertebb szókratikus irányzatok a cinikusok, a kürénéiek és a megariaiak köre. Közös jegyük, hogy az iskolalapítók Szókratész közvetlen tanítványi köréből kerültek ki. (Szoboszlai-Kiss, 2011, 133–158.)

- Diogenész Laertiosz (2005): *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei*. Jel Kiadó, Budapest.
- Diogenes Laertios (1997): *Despre viețile și doctrinele filosofilor*. Polirom, Iași.
- Guthrie, William – Chambers, Keith (1984): *The Greek Philosophers, From Tahales to Plato*. Methuen, London – New York.
- Hegyi Dolóresz – Kertész István – Németh György – Sarkady János (1996): *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig*. Osiris, Budapest.
- Horváth Barna (2003): *A géniusz pere, Szókratész – Johanna*. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő.
- Németh György (1996): A harminc zsarnok. In: Hegyi Dolóresz – Kertész István – Németh György – Sarkady János, *Görög történelem, A kezdetektől Kr. e. 30-ig*, Osiris, Budapest, 218–221.
- Németh György (1999): *A polisok világa, Bevezetés az archaikus és koraklasszikus kori görög társadalomtörténetbe*. Korona Kiadó, Budapest.
- Platón (1984): Szókratész védőbeszéde, Phaidón, Kritón, Euthüphrón In: *Platón Összes művei*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Plutarkhosz (1965): *Párhuzamos életrajzok*. Magyar Helikon, Budapest.
- Reale, Giovanni (2008): *Isatoria filosofiei antice 1*. Galaxia Guttenberg, Iași.
- Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György (1984): *A görög kultúra aranykora*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2011): A hellenizmus filozófiai mozgalmainak gyökereiről — A kisebb szókratikus iskolák. In: *Jog – Állam – Politika*, 3. évf. 4. szám, 133–158.
- Thuküdidész (1985): *A peloponnészoszi háború*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Taylor, Alfred Edward (1997): *Platón*. Osiris, Budapest.
- Xenophón (1986): *Emlékeim Szókratészről*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Xenophón (2001): *Történeti munkái*. Osiris Kiadó, Budapest.